

סיכום

"שלטון ישראל הוי כפיקוח נפש"⁵³⁹

הנה כי כן, מכלל הפרקים ומשלל הסוגיות המגוון שנידונו בהם, נמצאנו למדים כי "אחריות לאומית" היא רכיב הלכתי משמעותי בהליך הפסיקה. לשון אחר, בלא-מעט נושאים ומצבים שונה היא הכרעה לכלל מהכרעה לפרט, הכרעה לציבור מהכרעה ליחיד, ומכל שכן שכך הדבר כאשר מדובר בהכרעה ללאום ולמדינה.

א. "כל נימא ונימא מצטרפת לבגד גדול"⁵⁴⁰

א. בשל כך הובהר (לעיל פרק א) שיש מהגאונים שהתירו חילול שבת דאורייתא בסוגיית "גחלת של מתכת", וטעמם היה: מדובר בנזק לרבים. אמת, שיטת גאונים זו אינה מוסכמת, ויש מהראשונים ומהפוסקים שחלקו עליה ולא התירו אלא רק איסורים דרבנן. ואולם, גם אסכולה זו, לא היססה לאמץ את עצם העיקרון שבהכרעת הגאונים, וגם היא ראתה בעיקרון זה, ובמסתעף ממנו, "בית אב" יישומי הלכה למעשה.

ב. בשל כך הובהר (לעיל פרק ב) כי אף שכלל נקוט בידינו שאל לו לאדם לעבור עבירה כדי לזכות את חברו במצווה, ברם כאשר מדובר ב"מצווה דרבים", הרי שהלה יעבור גם יעבור. לא זו אף זו, יש מהראשונים שקבעו כי יעבור אדם אפילו עבירה דאורייתא לקיומה של "מצווה דרבים" דרבנן.

אף צדקה כל פרוטה ופרוטה מצטרפת לחשבון גדול... וכבגד עדים כל צדקותינו, מה בגד זה כל נימא ונימא מצטרפת לבגד גדול, אף צדקה כל פרוטה ופרוטה מצטרפת לחשבון גדול".

539. הרב יהודה הרצל הנקין, אור-תורה שז (אב תשנ"ג), עמ' תתמג-תתמה; וראה לו בשו"ת בני בני ח"ב סי' נב, עמ' רז.
540. בבא בתרא ט ע"ב: "מאי דכתיב, וילבש צדקה כשריון, לומר לך, מה שריון זה כל קליפה וקליפה מצטרפת לשריון גדול,

עיקרון זה של החרגת "מצוה דרבים" קיבל ביטוי מעשי בעת החדשה, כאשר רכיב זיכוי רבים היווה שיקול מהותי בפסיקה.

ג. בשל כך הובהר (לעיל פרק ג) כי מחד גיסא, ראשונים ואחרונים חלוקים בשאלה אם ביחס ליחיד ניתן להחיל את הכלל "עת לעשות - הפרו תורתך". מאידך גיסא, אלה ואלה מסכימים שביחס לרבים, בוודאי שיוחל גדר "עת לעשות - הפרו תורתך". ואכן, הפרות כאלה יושמו מעשית, לא רק על ידי קדמונים - תנאים ואמוראים, אלא גם על ידי ראשונים ואפילו על ידי אחרונים. אחת הנגזרות מכך היא, שבעבור יחיד שפשע לא יותר לעבור אפילו איסור קל כדי להצילו מאיסור חמור, בעוד שבעבור הצלת רבים מעבירה, ולו גם עבירה בפשיעה, כן יעברו איסור זוטא כדי להצילם מאיסורא רבה.

ד. בשל כך הובהר (לעיל פרק ד) כי יש מרבני הדור האחרון שראו בסוגיית "מעין בני העיר" משאב להכרעת משקלו של הממד הציבורי כרכיב הלכתי משמעותי. לדידם, רק כך תוכל להתבאר כדבעי שיטת ר' יוסי, שתיעדף צורכי ציבור אף אל מול פיקוח נפש. דא עקא, ליבון הסוגייה ובחינת פרשנויותיה במהלך הדורות העלה - בסופו של דבר - שהסוגייה במקורה מתפרשת באופן שביחס לענייננו-אנו, היא אינה מעלה ואינה מורידה מאומה.

ה. בשל כך הובהר (לעיל פרק ה) כי היו מהפוסקים שסברו, שגם אם אין למסור את הנפש על מצוות תלמוד תורה של היחיד, ברם כאשר מדובר בתלמוד תורה של הרבים ההלכה שונה, ועל כך צריכים למסור את הנפש. עם זאת, במהלך ליבונה של הסוגייה עלה, שלא זו דרכה של הלכה פסוקה ומוכרעת. הלכה למעשה גורסת שתורת רבים אינה שונה מתורת יחיד, וזו כזו נכללות בגדר "וחי בהם - ולא שימות בהם". בהקשר זה הודגש שאין להחיל על הסתכנות זו טענת "תורה מגנא ומצלא". הוכח שכבודה של אמירה זו במקומה מונח, אך הלכתית-מעשית היא אינה גוררת היתר הסתכנות אל מול סכנות שכיחות.

ו. בשל כך הובהר (לעיל פרק ו) שהותרה הוצאת ישראל ל"מלחמת הרשות" שאינה אלא "להרווחה" כלכלית, להגדלת גבול המדינה מעבר למצווה המחויבת ולהאדרת שמה ושם מנהיגיה. היתר זה קיים, אף שכל בר דעת

יודע שבדרך הטבע מלחמה כזו עלולה לגרור אחריה נופלים רבים משני צידי הלוחמים - "כזה וכזה תאכל החרב". אין זה אלא ש"ענייני הכלל דמלחמות שאני". מכאן, כי בעוד שאסור לסכן את נפשו של כל יחיד בישראל, מותר - במגבלות מסוימות - לסכן אפילו נפשות רבות, כאשר הנושא הוא "הכלל".

ז. בשל כך הובהר (לעיל פרק ז) שהותרה הכשרה רפואית הנסמכת על ניתוחי מתים, ובלבד שהדבר נעשה כדי לקדם את איכות הטיפול הרפואי באזרחי מדינת ישראל הריבונית. כלומר, בעוד שרבים הם הפוסקים שאסרו ניתוחי מתים שמטרתם אינה טיפולית אלא רק טיוב למידה של המתכשרים לרפואה, נחיצות כינונה של מערכת רפואית עצמאית במדינת ישראל המתכוננת ומתחדשת, היוותה - לדידם של פוסקים רבים - עילה להיתר.

ח. בשל כך הובהר (לעיל פרק ח) שצידודם של פוסקים באישור חוק תחבורה ציבורית, למרות השלכותיו על חילול שבת מקומי, נבע מהשלכתו על זיכוי הרבים במישור הארצי. בחירת רע במיעוטו הוצדקה הלכתית בשל היקף החיוב בעבור הרבים, וכחלק מהסדרת חיים ציבוריים במדינת ישראל ומשטרה "הקואליציוני". במקביל, אותו עיקרון של משקל הרבים יושם לחומרה, בהכרעתם של פוסקים לתעדף עבירת יחידים על איסורים דאורייתא, ובלבד שלא יוענק "הכשר" ציבורי לעבור על איסורים דרבנן. שני צדדים אלה של אותו מטבע, שבים ומצביעים על מקומו הייחודי של ממד "הרבים", אם להיתר ואם לאיסור.

ט. בשל כך הובהר (לעיל פרק ט) כי סוגיית אבטחתם של מטיילים בשבת, במקום שלא ידוע על פיקוח נפש מובהק, חצתה את שיח עולם ההלכה מקום המדינה ועד עתה. הוצגו בנידון גישות שונות - מהן הדנות בה בכפוף להלכות דיני היחיד ומהן הרואות בה הלכה שבדיני הרבים. אלא שמכללא נמצאו למדים, כי חילוקי הדעות אינם אלא נקודתיים, בעוד שביחס למישור העקרוני הכול מסכימים: שונה דין היחיד מדין הרבים. לכן לו יצויר שמדובר בוודאות בדיני הרבים, ההכרעה שונה מזו של היחיד, ויותר חילול השבת.

י. בשל כך הובהר (לעיל פרק י) כי שאלת ה"צורך" היא המכרעת - הלכתית - לשבט או לחסד את קיומו של מפקד אוכלוסין. ככל שפוסקים אימצו את ההנחה שמפקד כזה הכרחי למדינה מודרנית כדי לתכנן כדבעי את צעדיה הכלכליים, הארגוניים, התשתיתיים וכו', הרי שהליך זה הוגדר כ"צורך", והותר. לעומת זאת, ככל שפוסקים לא אימצו הנחה זו, הם אסרו את ההליך. משמע, גם אם היישום, הלכה למעשה, נתון במחלוקת, על העיקרון עצמו אין חולק: "צורך" - ובלשון אחר: "אחריות לאומית" - הוא אבן הבוחן.

יא. בשל כך הובהר (לעיל פרק יא) כי בשונה מממון היחיד, ממון הציבור עשוי להיות שקול ל"נפשות". בהתאם, הכלל הרווח הגורס כי פיקוח נפש דוחה ממון, לא יחול בהכרח כאשר מדובר בממון הציבור. אדרבה, במצבים רבים ממון הציבור הוא זה שידחה אפילו פיקוח נפש. טעמו של דבר הוא, שציבור הנדחק כלכלית, כמו גם פגיעה משמעותית בממון הציבור ובכלכלת המדינה, מהווים פיקוח נפש, על המשתמע מכך. כך סוגיות אלה, וכך עוד שכמותן.⁵⁴¹

ג. תשועה ברוב יועץ

מכללן של הסוגיות - מאלה שנידונו בפרוטרוט ומאלה שהוזכרו רק בקיצור אמרים - נמצאת אומר כי לרכיב "האחריות הלאומית" מקום משמעותי בתוככי "המשוואה ההלכתית". עקב בצד אגודל פירשנו סוגיות שונות, אשר דרכן הטענה לובנה ודויקה. אמת, לא כל הסוגיות

אומר ח"י עמ' עת: "...הלכות צבור והנהגת המדינה שאני... משום תקנת והבטחת העם והמדינה"; שו"ת ציץ אליעזר חי"ב סי' נז: "במלחמה, אם חייל מחויב או רשאי להכניס א"ע בספק סכנה כדי להציל את חבירו החייל מסכנה, כגון שמוטל פצוע בשטח מסוכן וחשוף לאויב וכדומה... לאחר העיון נראה דיש לומר דבמלחמה שאני... דהלכות צבור והנהגת המדינה שאני...

541. לדוגמה: הרב זלמן קורן, "ממלכתיות ישראלית - משמעויות הלכתיות", ממלכת כהנים וגוי קדוש, ירושלים תשנ"ז, עמ' 181-249; יצחק ברט, "תורת מדינת ישראל - על משמעויותיה ההלכתיות של המדינה", דף-קשר לתלמידי ישיבת הר עציון, גיליון 834, מרחשוון תשס"ב; הרב זלמן מלמד, "שובן של הלכות ציבור", לזמן הזה, בית אל תשע"ד, עמ' 154-163; שו"ת מעין

סיכום: "שלטון ישראל הוא כפיקוח נפש"

(תשע"ט), עמ' 29-43, וראה שם עמ' 46-47 הסתייגותו של הרב אשר וייס מהישענות על רכיב הריבונות בהכרעה ההלכתית, ולעומת זאת שם, עמ' 48-49, צידודו של הרב דב ליאור בהכללתו של רכיב זה. וראה גם הרב רמי ברכיהו, "פעילות המשטרה בשבת באירועים שאינם בגדר פיקוח נפש", אמונת עתיך 129 (תשרי תשפ"א), עמ' 124-133; וראה לעיל הערה 4; כן ראה הרב יעקב אריאל, "המשטרה בשבת", מאמינים במשטרה, תשע"ו, עמ' 90: "והנה מצינו שהתירו אפילו מלאכות דאורייתא לצורך קידוש החודש (ר"ה כא ע"ב), למרות שאינו פיקוח"נ אלא צורך כלל ישראלי. ואולי יש מקום לדמות גם את שלום הצבור לצורך הכלל... כי קביעת המועדים היא עניין קיומי כלל ישראלי, 'אותות האומה' לפי הגדרת הרמב"ם (ספהמ"צ מ"ע קנג), בכ"ז יש עדיין מקום ללמוד את העקרון שצורך הכלל הוא דבר חשוב ולפחות יותרו איסורי דרבנן בגלל שלום כלל הציבור, כמו שהותרו מלאכות דאורייתא לצורך קה"ח שאף הוא צורך כללי", וראה לו גם בספרו יושב אהלים, כתובות, שיעור טו; ובשו"ת באהלה של תורה ח"ה סי' ה בהקשר אחר - "כיצד מהדרין", ושם, עמ' 77-78: "...החמרה של אחריות לכלל ישראל... האחריות מחייבת לדאוג לכלל הציבור... עדיף להציל את הרבים מאיסור ממש מאשר לאפשר ליחידים להדר"; וראה שו"ת דברי יציב חו"מ סי' פא: "בענין להסתכן בשביל הצלת רבים... בכה"ג שמתנדבים והולכים למלחמה להציל את אחיהם שפיר עבדי, וקדוש יאמר להם, דהא דקיי"ל בב"מ ס"ב ע"א חיך קודמין, ושאין אדם רשאי לחבל בעצמו (ב"ק צא ע"ב), היינו דוקא בשביל הצלת נפש אחת אבל להצלת רבים שפיר יכול למסור עצמו...

ונכנס זה ג"כ בכללי הלכות ציבור והנהגת המדינה ותקנתה"; מעין זה שו"ת מים חיים ח"ב סי' סב, ביחס לרופאים ולחברי חברה קדישא: "...רופא חייב בתוקף תפקידו לטפל בחולים גם במחלות מתדבקות, ואף גם זאת גם בשעת מגיפה וזה פשוט וברור ביותר... וקראתי... שאירע בימי ה'חזון איש' שפרצה מגיפה בעירו, והרופאים הזהירו את אנשי הח"ק לבל יגעו במתים מחשש התדבקות, והם נשמעו להוראות הרופאים, והמתים הופקרו מוטלים בבזיון. שמע ה'חזון איש' ועמד וטיפל בעצמו באחד המתים, דבר שזעזע את אנשי הח"ק ומיד חזרו למלאכתם. וכששאלוהו מה ראה על ככה, השיב שראה חובה לעשות כן מפני תקנת העיר מחשש שבהימנעות הח"ק מקבורת מתים יחמיר המצב עוד יותר. ומזה למדנו טעם נפלא לחייב הרופאים להיכנס לסיכון בשעת טיפולם בחולים, מפני תקנת העיר, שאם יימנעו הרופאים בשעת מגיפה ממילוי תפקידם בוודאי יחמיר המצב עוד יותר", וראה לעיל הערה 244; הרב רא"ם הכהן, בדי הארון, פיקוח נפש, סי' ג, ושם עמ' 153: "...כאשר אנו דנים בשאלות הנוגעות לפיקוח נפש, ישנו הבדל יסודי בין מצב שהשאלה נשאלת בהקשר של אדם יחיד, ובין מצב שבו מוצגת השאלה כשאלה ביחס ליחידים המהווים ציבור"; הרב יצחק זילברשטיין, חשוקי חמד, יומא לח ע"א עמ' רעו-רעז: "...כאשר הדבר נוגע לפיקוח נפש, וביותר של הרבים, אין בעלות פרטית על סוד התרופות והמומחיות וחייבים למוסרם לציבור... כאשר הדבר נוגע לפיקוח נפש חובה על המומחה למסור סוד המקצוע לציבור"; הרב רמי ברכיהו, "הריבונות כשיקול הלכתי - אבטחת טקס 'שבת האור' בכנסיית הקבר", תחומין לט

הדוכוס לגרש כולם... ואם יש תביעה לאותם יהודים עבור שיש להם פסידא לעקור ממקומם, זה יטענו לאחר כך שיסלקו ההיזק של רבים, אבל קודם לכן אין רשאי לתבוע מאומה שלא ידחה הדבר... וראיה מפרק לא יחפור...", והובאו הדברים ע"י הרמ"א (חו"מ קנה, כב), וראה גם שו"ת שער אפרים סי' עב (דף מג ע"ב), מג"א, או"ח סי' קנד ס"ק כג, וכן משנ"ב סי' קנ סק"ט: "כתב בספר שארית יוסף, שכני ביהכ"נ שיש להם בית הכסא שמגיע ממנו ריח רע לביהכ"נ צריכין להרחיקו, ואפילו אם קדם הבית הכסא לבנין ביהכ"נ אפ"ה צריכין לסלקו, דשאני הזיקא דרבים מהזיקא דיחיד, אלא שצריכין לתת לו דמיה, ודמיה להא דמבואר בחו"מ סימן קנ"ה סכ"ב ע"ש". ובשו"ת תורת חיים (מהרח"ש) ח"ג סי' ה כתב: "...ואם לפסידא דיחיד אמרו הכי כל שכן לפסידא דרבים, דחזינן בכמה דוכתא כמה הפליגו וחשו רז"ל, והכי נמי אמרינן בגמרא פרק לא יחפור (ב"ב כד ע"ב)... דשאני הזיקא דרבים מהזיקא דיחיד". וראה גם חשוקי חמד ב"ב נז ע"א ד"ה ומגדל תרנגולים. וראה שו"ת חת"ס, ח"ה - השמטות סי' קצד: "...ליסע בעגלה ע"י גוי לעסוק ברפואות גוי חברו אפשר דשרי בזמן הזה דאיכא משום דרכי שלום, וכעין סכנת הכלל"; ומעין זה ראה גם שו"ת חת"ס יו"ד סי' קלא. ועיין בספר חמש דרשות לרי"ד סולובייצ'ק, מאמר ברית אבות, עמ' 89. כן ראה הדגשת הנצי"ב, העמק דבר, דברים יז, יד, ביחס למצוות מינוי מלך: "בעניין השייך להנהגת הכלל נוגע לסכנת נפשות שדוחה מצות עשה, משום הכי לא אפשר לצוות בהחלט למנות מלך כל זמן שלא עלה בהסכמת העם לסבול עול מלך...". כלומר, הכרחי שתתקיים התאמה בין הלך-רוח העם ובין צורת

אם להציל נפש תלמיד חכם רשאי למסור עצמו י"ל דהה"נ לצורך הצלת הרבים... ובזה יובן ג"כ מ"ש ביוסיפון (פרקים עט, פב, פט) בפריצים שהרגו זה בזה כשגברו הרומיים, וגם הפילו גופותיהם אל תוך האש אשר שולחה בקדש הקדשים כי אמרו אין אחר שריפת בית ד' חיים (ראה שם פרק צד), ואפשר שחששו שאם הרומיים ילכדו אותם חיים ויענו אותם ייגרם מזה צרות רבות לכלל ישראל כידוע מסדר המלחמה, ולפיכך שלחו יד בעצמם"; וראה - בהקשר זה - משפט כהן סי' קמג-קמד, ולעיל פרק ו: יציאה למלחמת הרשות; הרב יגאל אריאל, "גדולה נקמה", אפיקי יהודה, ירושלים תשס"ה, עמ' 355 ואילך, ושם עמ' 359-362: "מלחמה ונקמה בציבור ולא ביחיד... אין זו רק הלכה שונה לציבור וליחיד אלא גם הבחנה ערכית בין המוסר הפרטי לציבורי. ליחיד אין מלחמה אלא רצח אבל הציבור מצווה לפעמים להרוג... להבחנה בין תורת היחיד והציבור יש משמעויות הלכתיות מוסריות ופילוסופיות עמוקות... גם תלמידי חכמים שוגים כשהם גוזרים גזירה שווה בין היחיד והכלל..."; וראה בבא בתרא כד ע"ב: "מ"ש גבי בור דקתני קוצץ ונותן דמים, ומאי שנא הכא דקתני קוצץ ואינו נותן דמים?... דלמא שאני הזיקא דרבים מהזיקא דיחיד...". וברש"י שם: "לא חייבו חכמים לקוץ אילנו בשביל בור היחיד בלא דמים, אבל בשביל היזק רבים חייבוהו לקוץ". יצוין שסוגייה זו שימשה תימוכין לפסיקות רבות במהלך הדורות - ראה מרדכי, הגהות פסקי קדושין, רמז תקסא-תקסב: "על דבר הדוכוס מלותי"ר אשר דרש מאת היהודים שיתעסקו באותם יהודים הדרים בכפרים שלו תחת שרים קטנים וישובו תחתיו, ואם לא כלה גרש יגרש אותם, דומה בעיני שביד

היו "לאומיות" - אדרבה, לא מעט היו "ציבוריות", ואולם "בכלל מאתיים מנה": אם כך הוחרגה הלכה ב"ציבורי", הרי שבעתיים כך הדבר ב"לאומי". הסוגיות עצמן לא הובאו כדי להכריע בהלכותיהן, מה שכבר נעשה על ידי פוסקים שקדמונו. הסוגיות הובאו כדי לבטא באמצעותן את דבר קיומו של "כלי" הלכתי-פסיקתי משמעותי הקיים בעולמה של הלכה. להודיע: "אחריות לאומית" היא רכיב מהותי בדרכי הפסיקה ובכלליה. תוצאתו של "כלי" זה היא, שפעמים מצב הלכתי מסוים יהא מוכרע כלפי יחיד באופן אחד, ואותו מצב יוכרע כלפי ציבור באופן אחר. ואם כך "אחריות ציבורית", כל שכן שכך "אחריות לאומית", שביחס אליה התחשבות הלכתית בשיקול זה משמעותית ביותר. בהתאם, ככל שסוגייה שלפני פוסק נוגעת בממד לאומי, בכוחו לשקול לעשות שימוש ב"כלי" זה. לא נכחד, שלא כל הדוגמאות שנידונו - בפרוטרוט ואגבית - התנבאו בסגנון זהה, וספק אם בכל אחת מהן כשלעצמה היה די לאישוש הטענה. ואולם, אחר שלא הרי זו כהרי זו ולא הרי זו כהרי זו, בא הצד השווה שבהן והעלה שאכן כן, ל"אחריות ציבורית ולאומית" משקל הלכתי משמעותי.

ואחר הכול, חשוב לסייג ולומר בלשון שאינה משתמעת לשתי פנים, כי גם אם רכיב "האחריות הלאומית" קיים, וגם אם מדובר בשיקול משמעותי, עדיין אין בכך כדי לגזור אוטומטיזציה של הפסיקה. יישום השיקול הלכה למעשה, הוא עניין לשיקול דעת עדין, ולא כל מוחא סביל דא. ברי שלא תמיד, לא בכל עניין, לא בכל תחום ולא בכל מצב, יופעל שיקול זה של "אחריות לאומית" הלכה למעשה.⁵⁴² אין ספק שנדרשת בחינה

הויכוח, צניף מלוכה, כפר הראה תשנ"ב, עמ' 299-323, ושם - בשלהי הקונטרס - מכתביהם הנחרצים של הרבנים הרצוג, אונטרמן, בר שאול ועוד; וראה מוריה רמג-רמד (טבת תשנ"ז), עמ' מ; שו"ת עשה לך רב ח"ג סי' נו. בהקשר זה, ראה ידידיה כהן, "מדינת התורה לאור משנת 'תורה ועבודה'", שם, עמ' 44; וראה לעיל הערה 17.

השלטון ואופיו, וזאת למרות הגדרת ההליך - למצער לדעת הרמב"ם וסיעתו - כמצווה לדורות; ידידיה כהן, "מדינת התורה לאור משנת 'תורה ועבודה'", כרם היה לידידי, ירושלים תשנ"ב, עמ' 40-49, ועוד הרבה. 542. ביקורת תקיפה נגד הצעה קלוקלת של יישום בתחום "השבת במדינה", ראה הרב משה צבי נריה, "קונטרס

תורנית עדינה, מושכלת ומורכבת, שתיתן את דעתה על מכלול היבטים העשויים להיות כרוכים בכך: עכשוויים ועתידיים, פרטיים וכלליים, מקומיים ועולמיים, חברתיים ותקופתיים וכו'.
בחינת רכיב "האחריות הלאומית", בהסתמך על הסוגיות שנידונו לעיל ואשר איששו עיקרון זה, והעמדתו אל מול השלכות היישום, היא תרומתו של חיבור זה, והיא המאפשרת הכרעה מתי "לקרב" ומתי "לרחק", מתי להתיר ומתי לאסור, מתי לשמר ומתי לשנות - ותשועה ברוב יועץ.